

ZE ZJAWISK WSPÓLCZESNEGO
JĘZYKA CZESKIEGO

Milan HRDLIČKA
Seoul

DOI: 10.14746/bo.2017.4.6

O tožské češtině¹

Keywords: key words: contact linguistics, colonial language, Togo, Togolese Czech, German
Klíčová slova: kontaktní lingvistika, koloniální jazyk, Togo, tožská čeština, němčina

Abstract

In today's corpus era, linguists most often work with real language material, with written or spoken texts. Based on the knowledge of the national language development it is also possible to reconstruct unpreserved or fragmentary historical forms of morphology etc. It is also interesting to try to predict a virtual outcome of mutual language effect of various languages that did not take place due to political reasons. In the 1920s, it was considered that the newly established independent Czechoslovakia (1918) would get a former German colony in Togo as a war reparation. This text looks at the hypothetical form of Togolese Czech that could have been formed by the contact of the local native languages, German and Czech as the incoming colonial language.

Lingvisté pracují v současné korpusové éře nejčastěji s reálným řečovým materiálem, s psanými nebo mluvenými texty. Na základě poznatků o vývoji národního jazyka je ale možné rekonstruovat i nedochované nebo neúplné historické podoby jeho morfologických forem aj. Je také zajímavé pokusit se o prognózu virtuálního výsledku vzájemného působení různorodých jazyků, který se z politických důvodů nerealizovalo. Ve 20. letech 20. století se uvažovalo o tom, že nové samostatné Československo (1918) by mohlo získat jako válečnou reparaci bývalou německou kolonii Togo. V textu jde o hypotetickou podobu tožské češtiny, která by se utvářela na základě kontaktu tamních domorodých jazyků, němčiny a češtiny jako nastupujícího koloniálního jazyka.

Patrně nikoho nepřekvapí skutečnost, že současní lingvisté pracují ponejvíce s reálným jazykovým, resp. řečovým materiálem, s autentickou, postižitelnou a doložitelnou podobou toho kterého jazykového kódu, s texty převážně tištěnými nebo psanými (v Česku jde např. o zákovský korpus), částečně i se zvukovými nahrávkami

¹ This work was supported by Hankuk University of Foreign Studies Research Fund of 2016 / Text byl podpořen Hankuk University of Foreign Studies Research Fund of 2016.

komunikátů. Děje se tak tím více v dnešní převratné korpusové éře, která bez nadsázky představuje nový významný kvalitativní mezník ve vývoji lingvistiky a která badatelům i zájemcům z praxe poskytuje stále větší, dříve naprosto netušené kvantum nedocenitelných podkladů a informací o jazyce a o jeho řečovém fungování a užívání. V nepoměrně menší míře, což je pochopitelné, se může pracovat také s vizemi možných podob jazykových systémů, s hypotetickými konturami virtuálních řečových soustav, a to s cílem kvalifikovaně stanovovat a odhadovat další možný směr geneze určitého jazykového kódu v nových uvažovaných podmínkách. O podobný přístup, přesněji řečeno o možný charakter jednoho virtuálního, podstatou nejspíše kreolského kódu obsahujícího i výrazné strukturální rysy češtiny se na malé ploše pokusíme (viz dále).

Zůstaneme-li ještě ve sféře obdobných úvah, jako neméně náročný a velmi specifický se bude jevit rozbor historických písemností neúplných, kusých, řečových podkladů toliko fragmentálních, kdy se na základě dosavadních poznatků specialistů chybějící tvary ve spisech nejrůznějšími cestami a metodami domýšlejí, sledováním prokazatelných vývojových jazykových tendencí, tuší a předpokládají. Jindy jsme zase svědky dešifrování zachovalých písemných památek z dávno zašlých věků, které jsou pro nás zpočátku němé, nesrozumitelné, zahalené rouškou tajemství (viz úspěšné dekódování chetitských textů českým jazykovědcem Bedřichem Hrozným aj.).

Můžeme však narazit na situace, kdy se v důsledku naprosté absence jakýchkoliv hmatatelných materiálních dokladů (třeba z důvodu dobové neexistence písma či nezachování žádných psaných textů určité kultury) celá záležitost posouvá do roviny ryze hypotetické (odkazujeme na naše přestavy o pračeštině, praslovanštině atd.). Také v těchto a v podobných kauzách však přesto dozajista existuje reálná možnost zdařilého „zpětného prognózování”, nebo chcete-li „lingvistického inženýrství”, kvalifikovaného, dostatečně aproximativního odhadu podoby zaniklých již praforem a náležitě, relativně věrně rekonstrukce dorozumivacích prostředků nenávratně zmizelých pod nánošem času.

Velmi zajímavou a atraktivní kapitolu také představuje záměrné a funkční využívání historických podob² a kvazipodob (i zcela fiktivních různotvarů³) národních jazyků a jejich jednotlivých variet v krásné literatuře. Zařazování takových pasáží slouží k navození patiny starožitnosti, archaična, dávných časů, ale třeba i k dosažení komického účinku apod. Vskutku mistrně s nimi nakládá ve svých znamenitých

² Sv. Čech v Novém epochálním výletu pana Broučka, tentokrát do XV. století, k začlenění archaizované podoby češtiny uvádí: „Za účelem živější barvitosti podal jsem řeči neznámého muže s lucernou [...] ve staročeštině, tak jak mi je pan Brouček z upamatování diktoval. Neshoduje-li se tedy v nich něco s našimi staročeskými mluvnicemi, přičtete to buď nedostatečné paměti pana Broučka, nebo nemluvnickému mluvení onoho starého Pražana, který se asi po gramatice ohlížel právě tak málo jako Pražané nyní.” (Hrdlička, 2014, s. 73).

³ V tomto směru můžeme odkázat na Karla Čapka (*Válka s Mloky* aj.) i na další autory.

dílech Karel Čapek, např. v románu *Válka s Mloky*, kde umně pracuje s pseudostarší verzí češtiny⁴:

W gedněch cizjch nowinách se dočjtáme, že gistý kapitán (welitel) englické wálečné lodi, wrátiwše se z dalekých zemj, podal zprávu o podiwných plazech, gežto našel na gednom malém ostrůwku w moři Austrálském... (Čapek, 1958, s. 24).

Tyto a podobné případy jsou pozoruhodné i z hlediska překladatelského: pro filologa představují doslova lahůdku, pro překladatele pak každopádně tvrdý překladatelský oříšek⁵. Zmíníme alespoň pár příkladů. V zájmu zachování archaického rázu díla docházelo při překladu beletrie přímo k absurdním překladatelským počinům. Levý (1957) přináší řadu zajímavých odkazů: kupř. A. Liška převádí v roce 1844 Homéra češtinou 12.–13. století, ještě dále jsou ambice Daňkovského, který hlásal nevědeckou teorii o rodové příbuznosti staré řečtiny a slovanských jazyků a překládá 1. zpěv *Illiady* uměle zkonstruovanou slovanštinou (Levý, 1957, s. 140):

Mínění hádei, tejná, Peleviada Achileva,
ulomené, ké z míri Achajom žale vetikaoje
velaž bíněvšimných pých Ádi prohabaoje
cheroú, jichsamich že kholeň štuchaoje honcom...

V souvislosti s kontaktem jazyka výchozího a cílového se především v minulosti (W. von Humboldt aj.) uvažovalo o tzv. překladatelském jazyku, který by v přeloženém díle zachovával do určité míry rysy jazyka předlohy (takto postupovala Ottova Ruská knihovna, která v zájmu zachování původního koloritu ponechávala v českých překladech ruských autorů rurismy) a který by tak tvořil osobitý předěl mezi oběma zmíněnými jazykovými kódy (blíže Hrdlička 2014). V tomto smyslu by pak jistě bylo podnětné sledovat rozsah, intenzitu i komunikační efekt průniku jinojazyčných prvků do překladatelské konkretizace předlohy.

K pozoruhodným koncepcím, v nichž měla sehrávat aktivní roli i čeština, se řadí i obrozenský záměr vytvoření všeslovanského jazyka: v první polovině devatenáctého století se tak střetávají dvě protichůdné tendence: myšlenka o jednotné Slovanů, o slovanské vzájemnosti (J. Kollár aj.) a silící proces národního uvědomování a emancipace jednotlivých slovanských národů (ten nakonec výrazně převládl). Někteří

⁴ Dnešní čtenář ukázce pochopitelně rozumí, ačkoliv musí při četbě projevít určitou dávku filologické erudice (obsahuje kupř. stopy staršího pravopisu $g=j$, $j=i$).

⁵ Domníváme se, že by měl překladatel usilovat o zachování téže funkce starší, přesněji řečeno pseudostarší podoby určitého jazyka z originálu i v překladatelské konkretizaci předlohy, adekvátním způsobem převést poměr (pseudo)historických a současných tvarů, což není úkol jednoduchý. Každý národní jazyk má ve vztahu ke svým starším realizacím určitá specifika. Citovaná pasáž z Čapkovy románu je zdařile přetlumočena v překladu do němčiny (mimo jiné s použitím švabachu), kdežto v překladu do francouzštiny je archaizovaný text převeden do současného živého jazyka, čímž se autorova intence zcela ztrácí (Hrdlička 2014).

jazykovědci (Polák S. B. Linde, Slovák J. Herkel aj.) poukazovali na jazykovou a kulturní blízkost Slovanů a prosazovali prospěšnost vytvoření společného spisovného slovanského jazyka (inspiraci nalézali v jazykově se sjednocujícím Německu, v Itálii aj.). Slovinec M. Matar v tomto duchu vypracoval osnovu onoho zamýšleného konvergentního projektu: v první fázi by se měly slovanské jazyky a nářečí redukovat na čtyři báзовé kódy, a to ruštinu, češtinu, polštinu a ilyrštinu, ve fázi druhé (velmi podrobně a konkrétně propracované) by pak tato „spisovná nářečí“ splynula v jediný všeslovanský jazykový kód (Hrdlička 2015, tam i další literatura).

V dalším výkladu zamíříme proti toku času o století zpět, do nově vzniklého samostatného poválečného Československa (1918) a zastavíme se u jedné poměrně málo známé „promarněné příležitosti“, kdy se mohl český (tehdy vlastně československý⁶) jazyk stát dalším z koloniálních jazyků v pravém smyslu slova. Máme nyní na mysli fascinující prvorepublikovou kauzu Togo⁷.

Po skončení první světové války měla řešit a nastolit nové poválečné uspořádání světa Pařížská mírová konference (1919). V sázce bylo tehdy opravdu mnoho, mimo jiné i válečné reparace poražených velmocí, k nimž patřilo Rakousko-Uhersko a Německo. Z toho důvodu se již 2. ledna 1919 schází československá vláda a projednává – dokonce jako hlavní bod programu – nároky a vyjednávací strategii mladého suverénního státu. Uvažovalo se, a to i v dobovém tisku (tato problematika by zasluhovala podrobnějšího zpracování⁸), o více či méně realistických požadavcích. V hledáčku českých koloniálních dobyvatelů se ocitla rovněž bývalá německá⁹ koloniální država v tropické Africe – Togo. Na programu ovšem byla ještě další teritoria i další nároky, z dnešního pohledu sotva uvěřitelné (Etiopie, Kamčatka, Nová Guinea aj., viz Kosatík 2010).

⁶ Tehdy byla idea čechoslovakismu, společného československého národa a jazyka (s dvěma rovnocennými verzemi, českou a slovenskou) zakotvena dokonce ústavně (1920).

⁷ Nevšední záležitostí je z jazykové perspektivy už samotné utvoření náležitého adjektiva: respektujeme zde oficiální úzus Ministerstva zahraničních věcí ČR a užíváme podobu *tožský* (srov. analogické *Kongo – konžský*, avšak třeba *Haag – haagský*), nabízejí se však i jiné možnosti, inspirované mimo jiné tamním současným oficiálním jazykem – francouzštinou (*togéský*, *togoléský* aj.).

⁸ O tom, kam až v myslích našich předků dotačná kuaza zašla svědčí např. i text jedné z dobových písní Karla Hašlera: *Togo sic není mnoho, ale je naše!* (Hrdlička 2015).

⁹ Poražené Německo ztratilo v Evropě Alsasko-Lotrinsko (ve prospěch Francie), Severní Šlesvicko (připadlo Dánsku), Západní Prusko (bylo přiděleno Polsku), Hlučínsko (nově spadá pod Československo), města Eupen a Maldemy (přecházejí pod správu Belgie). Německé císařství přišlo také o veškerá koloniální území v Oceánii a v Africe: jen na černém kontinentu šlo o zhruba 3 miliony kilometrů čtverečních, konkrétně o Kamerun, Německou jihozápadní Afriku – dnešní Namibii, Německou východní Afriku – dnešní Tanzánii a v neposlední řadě i o Togo).

Togo, chudý africký stát (hrubý domácí produkt na obyvatele dnes dosahuje jen asi 350 USD), se jevílo jako velmi zajímavá akvizice. Zaujímalo totiž přibližně třetinovou rozlohu tehdejší Československé republiky, počet obyvatel dosahoval zhruba tří milionů, lze předpokládat, že tam byl německými správci nastolen relativní pořádek. Togo nabízelo nemalé nerostné bohatství, např. železnou rudu, i další atraktivní komodity (kukuřici, rýži, kakao, kávu, tropické plodiny, dřevo, mořské plody). A padesát šest kilometrů mořského pobřeží.

Snaha mladé české diplomacie však vyšla naprázdno. Zmiňované bezprizorní teritorium bylo v roce 1922 vyhlášeno mandatorním územím Společenství národů pod správou zkušených koloniálních mocností Francie (východní část směrem k Dahomé) a Velké Británie (zbylá část směrem ke Zlatonosnému pobřeží). Na vleklých a složitých jednáních, probíhajících na pařížském předměstí Saint-Germain-en-Laye, bylo však přesto dosaženo dílčích územních zisků masarykovské republiky. Na základě tzv. Minoritní smlouvy ze září 1919 byla k ČSR jako autonomní jednotka přiřazena Podkarpatská Rus (ovšem pouze na několik desetiletí, Stalinovým přičiněním byla po skončení druhé světové války od mladé republiky odtržena) a několik dolnorakouských obcí, kupř. dnešní jihomoravské Valtice.

Přičiníme nyní několik poznámek o možné podobě a povaze tožské češtiny, která by podle našeho soudu nutně a logicky vystupovala v roli oficiálního prestižního dorozumívacího kódu. Představovala by tak bezpochyby výslednici složitého kontaktu tamních domorodých jazyků spadajících do nigerokonžské rodiny, němčiny v roli bývalého koloniálního jazyka a češtiny (chcete-li „českoslovenštiny“) ve funkci koloniálního jazyka nastupujícího.

Togo spadalo pod německou správu v letech 1884–1914, tedy po celá tři desetiletí, lze proto předpokládat, že byla znalost němčiny (byť někdy jen částečná) poměrně dosti rozšířena (bezpochyby ve významnějších městech a mezi ekonomicky úspěšnějšími vrstvami tamní společnosti). Svou pozitivní roli mohl hrát z komunikační perspektivy rovněž fakt, že se u tehdejších Čechoslováků dala předpokládat rozšířená solidní znalost německého jazyka. Bylo by jistě velmi zajímavé sledovat jak otázku tempa a charakteru nabývání znalosti němčiny tamním obyvatelstvem, tak s časovým odstupem i situaci opačnou: ústup jejího významu, pozvolné zapominání její znalosti a doprovodné atrofující jevy (Zajícová 2010). Pokládáme za iluzorní domnívat se, že by čeština ustupující koloniální němčinu vytěsnila a nahradila v krátkém časovém horizontu a bez potíží.

Češtině by tedy coby novodobému koloniálnímu jazyka připadla historicky dosti nezvyklá a nelehká role (i když jsou z minulosti známy případy její expanze vně jejího historického území: sloužila určitý čas jako diplomatický jazyk v Uhrách aj.). Naše mateřština se totiž většinou dříve ocitala v defenzivní roli jazyka kolonizačního, přistěhovaleckého, který byl v česky hovořících enklávách po celém světě pod různý výrazným tlakem domácího majoritního jazyka a kterému se různotvare češtiny v dlouhodobé perspektivě nestejnou měrou a odlišným tempem přibližovaly. Nyní by

plnila roli jazyka oficiálního (úředního), prestižního a její znalost, jak se snad oprávněně domníváme, by se mezi domorodou populaci postupně šířila. Výsledek onoho procesu by ale záležel na řadě okolností, kromě jiného na způsobu a intenzitě zavádění češtiny do státní zprávy a do bezpečnostních složek (na velikosti a schopnostech českého koloniálního kontingentu), do školství apod. a na straně druhé i na motivaci (na pragmatických důvodech) a na ochotě domorodého obyvatelstva si češtinu osvojit.

Jakou asi podobu by tedy mohla tožská čeština mít? Lze vycházet z několika důležitých premis. Je např. prokázáno (Bělič 1959; Voráč, Jančák 1962 aj.), že čím jsou si jazykové systémy v kontaktu typologicky a genealogicky bližší, tím příznivější se vytvářejí podmínky pro průnik jejich struktur (a naopak). Co se jazykových rovin týče, jako velmi odolný se jeví plán morfologický (menší míru rezistence vykazuje plán syntaktický), více asimilačních vlivů evidujeme na rovině zvukové, největšími změnami prochází oblast slovní zásoby (a frazeologie). Není důvodu domnívat se, že by tomu mělo být v námi sledovaném případě jinak.

Další poznatek: kdyby byla čeština v přímém kontaktu pouze s „ryzí“ němčinou, dala by se předpokládat analogická situace, která je velmi podrobně popsána v souvislosti s vídeňskou češtinou: jednalo by se o oslabenou výslovnost znělých konsonantů (*otporný asistent* namísto *odborný*), o aspirovanou výslovnost *p*, *t*, *k*, o redukci složité české flexe, o imitaci německých vazeb a slovních spojení (*mluvil přes hudbu* místo *o hudbě*, *mluví skrze jeho ženu*, nikoliv *o své ženě*), o potíže se slovosledem (kopírování německých větných schémat s plnovýznamovým slovesem na konci výpovědi), o nadměrné užívání infinitivních konstrukcí (*Prosíme rodiče u hlavního vchodu zavonit*), o chybování ve jmenném rodu a ve slovesném vidu atd. (Balhar 1995, Vojtová 1997 aj.). K těmto problémovým momentům by se jistě přiřadilo ještě mnoho dalších, specificky „tožských“; jejich rozbor a popis by ovšem přesáhl cíle i prostorové možnosti příspěvku. U vědomí současných možností technologií a při získání relevantních podkladů by však jistě ani toto nebylo nemožné. Leč i v takovém případě by zůstalo pouze u projekcí a domněnek, k reálnému kontaktu zmiňovaných jazyků a domorodých (kmenových) dialektů v daném exotickém teritoriu totiž nikdy nedošlo. Bohužel...

Literatura

- Balhar J., 1995, *Jak mluví vídeňští Češi*, „Naše řeč“ 78, s. 189–196.
Bělič J., 1959, *Poznámky o češtině na Daruvarsku v Jugoslávii*, [in:] K. Horálek, J. Kurz, M. Romportl (eds.), *Slavica Pragensia, 1, Philologica*, Praha: Univerzita Karlova, s. 59–75.
Čapek K., 1958, *Válka s Mloky*, Praha: Odeon.
Hrdlička M., 2014, *Překladatelské miniatury*, Praha: Karolinum.
Hrdlička M., 2015, *Vo vobecný češtině a jiné příběhy*, Praha: Karolinum.

- Jančáková J., Jančák P., 2004, *Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny*, Praha: Karolinum.
- Kosatík P., 2010, *České snění*, Praha: Torst.
- Kučera K., 1989, *Český jazyk v USA*, Praha: Univerzita Karlova.
- Vojtová J., 1997, *Jak píší vídeňští Češi (Některé znaky německého vlivu v jazyce českých novin vycházejících ve Vídni)*, „Naše řeč“ 80, s. 123–128.
- Voráč J., Jančák P., 1962, *K dnešnímu stavu nářečí střelinských Čechů v Polsku*, [in:] V. Barnet, J. Bělič, K. Horálek et al. (eds.), *Slavica Pragensia 4, Philologica*, Praha: Univerzita Karlova, s. 599–604.
- Zajícová L., 2010, *Český jazyk v Paraguayi. Studie o jazykovém kontaktu a zániku*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.